

classification of certain state categorized as legal, because the state has not only formally establish the rule of conduct, but also to ensure its legal nature, compliance with core values of the society, which inevitably based on full perception and practical implementation of the fundamental social and legal notions of natural rights, their absolute rule, inalienability and inalienability in the formation of the national legal system. In other words, by direct analogy with the medical definition of the «norm» in public relations legal rule rightly regarded as a postulate perfect society, the state and legal regulation of social relations.

Key words: legal norm, legal system, legal understanding, public relations, legal regulation.

УДК 341(045)

М. С. Пластун

КОРУПЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН: ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто питання методології дослідження корупції як соціально-правового феномену. З'ясовано, що корупція є багатограним та динамічним соціально-правовим явищем, яке обумовлюється економічними, політичними, культурними, морально-психологічними та іншими чинниками. Наголошено на необхідності системного дослідження феномену корупції.

Ключові слова: методологія дослідження, феномен корупції, соціально-правове явище, економічні, політичні, культурні, морально-психологічні чинники.

Постановка проблеми. Проблема корупції є однією із найбільш актуальних проблем сучасності для багатьох країн світу. Не є виключенням і Україна, яка у світовому рейтингу – Індексі сприйняття корупції СРІ за 2015 рік отримала лише 27 балів зі 100 можливих та посіла 130 місце зі 168 позицій, так і не подолавши 30-бальний бар'єр, що зветься «ганьбою для нації» [1]. Тобто, рівень корумпованості українського суспільства на сьогодні є вкрай високим та несе загрозу самому існуванню Української держави. Адже корупція пронизує усі сфери життя України, гальмуючи соціально-економічний розвиток держави, сприяючи деградації органів державного управління та місцевого самоврядування, правоохоронної та судової системи, системи охорони здоров'я та навіть вітчизняної науки та освіти. А тому наукове осмислення корупції як соціально-правового явища, у тому числі й з'ясування питань методології дослідження цього феномену, нині набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природньо, що корупція, як соціально-правове явище, привертає увагу широкого кола науковців. Так, політико-філософському осмисленню феномену корупції присвятили свої праці Базалук О.О., Гвоздецький В.Д., Михальченко М.І., Ревак О.І., Вільям Мілер та ін. Разом з тим, проблеми пошуку ефективних економічних механізмів детінізації та протидії корупції вивчали Кушерець Д.В., Флейчук М.І., Фомін М.В., Халковський О.М. та ін. Водночас, явище політичної корупції системно аналізували Кохан Г.В., Невмержицький Є.В., Стівен Коткін, Сьюзен Роуз-Екерман та ін. Крім того, правові проблеми запобігання та протидії корупції досліджували Заброда Д.Г., Мельник М.І., Шведова Г.Л. та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий доробок дослідників корупційної проблематики слід вказати, що феномен корупції вивчався ними здебільшого в контексті фокусування уваги на проведенні

окремих досліджень за напрямками політичних, правових, економічних та соціальних наслідків корупції. Разом з тим, питання методології дослідження феномену корупції розглядалося науковцями побіжно, що зумовлює необхідність системного вивчення цієї проблеми. Саме недостатня розв'язаність проблеми методології дослідження корупції як соціально-правового явища зумовила необхідність вибору автором тематики дослідження.

Мета статті – системне осмислення проблем методології дослідження корупції як соціально-правового феномену.

Виклад основного матеріалу. З'ясування проблем методології дослідження корупції як соціально-правового феномену вимагає, насамперед, розкриття змісту наукової категорії «корупції». Необхідність такого підходу обґрунтував ще видатний давньоримський філософ та юрист Цицерон: «Я розпочну міркування, керуючись правилом, яким вважаю необхідно керуватися при обговоренні усіх предметів, якщо хочуть уникнути помилки: якщо стосовно назви предмету дослідження усі згодні, то потрібно роз'яснити, що саме позначають цією назвою; якщо на рахунок цього теж погодяться, то тільки тоді буде дозволено приступити до бесіди; інакше ніколи не можна буде зрозуміти властивості обговорюваного предмету, якщо спочатку не зрозуміти, що він собою являє» [2, с.20].

Разом з тим, велике значення для наукового осмислення теоретико-методологічних проблем дослідження феномену корупції має з'ясування сутності цього явища. Адже розкриття сутності корупції «є похідним для наукового пошуку: від його вирішення залежить постановка проблеми дослідження, визначення його напрямку, предмета, мети і завдань, вибір методології обумовлює достовірність результатів наукового дослідження, оскільки цей момент порівняно з усіма іншими моментами проблеми протидії корупції (незалежно від того, в якій сфері людських знань здійснюється дослідження цієї проблеми) є ключовим, базовим для усіх інших». З практичної точки зору з'ясування сутності корупції потрібно для вироблення ефективних, дієвих механізмів як протидії, так і профілактики корупції. Адже правильне розуміння її сутності, історичних, економічних, психологічних та соціальних передумов її виникнення, дає підґрунтя для вибору напрямку формування антикорупційної політики, визначення детермінант обумовлених засобів (нормативно-правових, організаційних, фінансових тощо) її забезпечення [3, с.55].

Термін «корупція» походить від поєднання латинських слів «corrupti» та «impere»: «corrupti» – обов'язкова причетність де-кількох представників однієї із сторін до однієї справи, а «impere» – порушувати, ламати, пошкоджувати, скасовувати. Внаслідок такого поєднання утворився самостійний термін – «corruptere», що означає участь у діяльності декількох (не менше двох) осіб, мета яких полягає у «псуванні», «руйнуванні», «пошкодженні» нормального розвитку судового процесу або процесу керування справами суспільства [4, с.5]. У науковій літературі та в повсякденному вжитку цей термін, зазвичай, використовується для позначення протиправного використання особою наданих їй владних повноважень у приватних інтересах, зокрема з метою власного збагачення.

Як соціально-правове явище, корупція існує з давніх часів. Її витoki пов'язані зі становленням класового суспільства, виникненням держави та права, внаслідок чого сформувалася окрема соціальна група осіб, наділених владними повноваженнями (так зване «чиновництво»). Таким чином, корупція виникла внаслідок розвитку соціуму, разом із виокремленням управлінських функцій у суспільстві, коли особа, наділена владними повноваженнями, отримала можливість розпоряджатися ресурсами та приймати рішення не в інтересах цього суспільства, а з огляду на свої особисті,

корисливі потреби.

З часу появи цього явища людство розглядало корупцію як соціальне зло, з яким необхідно боротися. Так, однією із перших згадок про аморальність корупційного діяння, що збереглися у писемних джерелах, зокрема у Старому Заповіті Біблії (Вихід 23:8), є Божа настанова Мойсею, у якій зазначалося: «Дарів не приймай, тому що дари роблять сліпими зрячих і спотворюють справи праведних». Разом з тим, заборона давати хабарі зафіксована також і в Корані. Зокрема, пророк Мухаммед застерігав, що Аллах прокляне усіх, хто дає і бере хабарі [5, с.23]. Схожі застереження містяться також у священних книгах буддистів. Водночас, негативне ставлення до корупційних діянь спостерігалося й у працях мислителів Стародавнього Китаю, Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Тобто, з давніх часів людство засуджувало корупцію як аморальне діяння, що несе загрозу суспільному розвитку та суперечить Божій волі.

Слід зазначити, що людство з давніх часів не лише засуджувало корупцію, але й намагалося їй протидіяти. Зокрема, історичні джерела Стародавнього Вавилону містять письмову згадку про реформи у другій половині XXIV століття до нашої ери шумерського царя міста-держави Лагаша (територія сучасного Іраку) Урукагіна, який змушений був застосовувати антикорупційні заходи з метою припинення зловживань чиновників і суддів [6].

Показово, що у боротьбі з корупцією суспільство вдавалося до різноманітних засобів, у тому числі навіть до позбавлення життя корупціонера. Так, вже хрестоматійним став приклад боротьби з корупцією, описаний в давньогрецьким істориком Геродотом. Зокрема, історія про те, що коли один із царських суддів Сінаман, підкуплений грошима, виніс несправедливий вирок, то персидський цар Камбіс, дізнавшись про це, наказав стратити суддю та здерти з нього шкіру. Цією шкірою цар звелів обтягнути суддівське крісло, на яке посадив сина продажного судді, повелівши йому пам'ятати, на якому кріслі він надалі судитиме [7]. За мотивами цієї історії була навіть написана картина відомого голландського художника Давида Герарда «Суд Камбіса» (1498 р.), яка розміщувалася у судовій залі ратуші міста Брюгге, і була покликана нагадувати суддям про їх обов'язок.

Однак, незважаючи на усі зусилля окремих правителів подолати корупцію, а також на застосування до виявлених корупціонерів жорстоких покарань, людству так і не вдалося ліквідувати це суспільне явище. Корупція супроводжує людство упродовж всієї історії. Жодна з політичних та економічних систем не мала і не має імунітету від корупції – змінюються лише її обсяги, прояви та можливості, що визначаються ставленням до неї держави та суспільства [8].

По суті, корупція є складним та багатоаспектним (правовим, економічним, політичним, морально-психологічним) соціальним явищем, що змінюється та «вдосконалюється» разом із розвитком суспільства та держави. Водночас на розвиток цього явища впливають чисельні фактори: культура народу, розвиток економіки, рівень освіти, доходи населення, урбанізація тощо. А тому у кожній державі феномен корупції набуває ще й специфічних рис. Зважаючи на це, у колі науковців на сьогодні фактично відсутнє єдине, усталене наукове визначення феномену корупції. Більше того, низка дослідників вважає, що пошук такого визначення є марнуванням часу, оскільки ніколи не буде досягнуто згоди з жодною дефініцією [9, с.11]. Однак, слід зазначити, що навіть ці дослідники надають у своїх працях власні визначення феномену корупції, очевидно сподіваючись на схвалення їх науковою спільнотою. Тобто, формулювання визначень наукових термінів, у тому числі й терміну «корупція», зберігає своє важливе значення в процесі наукового пошуку.

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін

«корупція» подається у кількох визначеннях, а саме: корупція – це діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг та інших переваг; корупція – це пряме використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення; корупція – підкупність, продажність урядовців і громадських діячів [10].

Водночас, Британська енциклопедія, вказує на те, що корупція є неправомірною і неправовою поведінкою особи, яка має на меті отримання вигоди однією особою за рахунок іншої. Вона існує за умов суспільної байдужості чи слабкості правоохоронних органів. У суспільствах, де дарування подарунків є певним ритуалом, розмежувальна лінія між тим, що прийнятно, а що ні, стирається [11].

Крім того, в авторитетному Юридичному словнику Генрі Блека корупція визначається як діяння, яке вчиняється з наміром надати деякі переваги, що несумісні з офіційними обов'язками посадової особи і правами інших осіб; діяння посадової особи, яка неправомірно використовує своє становище чи статус для одержання будь-якої переваги для себе або іншої особи в цілях, які суперечать обов'язкам і правам інших осіб [12].

Разом з тим, в Українській радянській енциклопедії поняття корупції визначено як притаманна буржуазним державам «підкупність і продажність державних, політичних, громадських діячів, урядовців і службовців, використання ними свого становища в корисливих цілях» [13].

Водночас, в юридичному словнику, виданому за радянських часів, термін «корупція» був відсутнім, оскільки він не використовувався у правовій практиці. Не було й відповідних статей ані у Кримінальному кодексі Української РСР, ані у Кодексі про адміністративні правопорушення. Поняття «корупція» тоді асоціювалося з хабарництвом та розглядалося як злочин, що полягає в одержанні службовою особою особисто або через посередників матеріальних цінностей або будь-якого іншого майна чи майнових вигод за виконання або невиконання в інтересах того, хто дає хабар, будь-якої дії, яку службова особа повинна була або могла вчинити з використанням свого службового становища [14, с.601].

Автори фундаментального вітчизняного видання «Юридична енциклопедія» розглядають корупцію як «діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг» [15]. Саме таке визначення містилося у Законі України «Про боротьбу з корупцією» (1995), що вже втратив свою чинність.

На сьогодні чинне законодавство, зокрема у ч.1 ст.1 Закону України «Про запобігання корупції», визначає корупцію як «використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [16].

Слід зазначити, що наведене визначення є дещо розмитим, а деякі ознаки корупції залишаються оціночними, що позбавляє можливості ефективно застосовувати законодавство в цій сфері. Так, не зрозуміло, що законодавець розуміє під можливостями, пов'язаними зі службовими повноваженнями суб'єкта корупційного

діяння, які двічі згадуються у визначенні корупції.

Слід зазначити, що сама доцільність закріплення нормативного визначення поняття корупції ставиться під сумнів низкою науковців. Зокрема, Мельник М.І. вважає, що у законі такого визначення не повинно бути, тому що корупція – це складне соціальне, політичне, економічне, правове явище, а за явище відповідальність наставати не може. Відповідальність повинна наставати за певні прояви корупції, корупційну поведінку, а не за явище [17, с.68]. Водночас, Ткаченко О.В. також зазначає, що наявність офіційного визначення на законодавчому рівні поняття «корупції» не дасть додаткових можливостей щодо ефективної боротьби з цим явищем, так як воно має узагальнююче, а не кваліфікуюче значення [18, с.194]. Разом з тим, вважаємо, що наявність визначення корупції у відповідному Законі є виправданою. Оскільки, хоча й відповідальність за усі корупційні дії визначається спеціальними нормами законодавства, що встановлюють, які дії особи є неправомірними, однак, узагальнююче ж визначення надає певний легальний орієнтир у розумінні корупції, так як кожне з окремо визначених законом діянь цього не дає.

Разом з тим, дослідження феномену корупції зумовлює необхідність з'ясування відповідних визначень, що містяться у міжнародно-правових актах. Так, у Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятому 34-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1979 році, вказано, що державам надається право самостійно визначати поняття корупції. Водночас, у цьому документі зазначено, що у загальному сенсі корупція являє собою скоєння або нескоєння дії при виконанні обов'язків або з причин цих обов'язків у результаті одержання подарунків, що приймаються або вимагаються, обіцянок або стимулів кожного разу, коли має місце така діяльність або бездіяльність [19, с.5-9].

У Резолюції «Практичні заходи боротьби з корупцією», поширеній на VIII Конгресі ООН із запобігання злочинності (Гавана, 1990 р.), корупція визначається як порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності. У Довідковому документі ООН «Про міжнародну боротьбу з корупцією» вона визначається як зловживання державою владою з метою одержання особистої вигоди, тобто корупція виходить за межі хабарництва. Крім того, це поняття охоплює також хабарництво (винагороду за відхилення від службових обов'язків), непотизм (патрунування на підставі приватних відносин) і незаконне привласнення публічних коштів для приватного використання [20, с.9-10].

У прийнятій в 2003 р. Конвенції ООН проти корупції, що була ратифікована Україною у 2005 р., а з 2010 р. вона набрала чинності як частина законодавства України, корупцію визначено як «прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [21]. Слід зазначити, що у цьому міжнародно-правовому документі відбулося визнання корупції як проблеми, що властива усім суспільствам. На сьогодні Конвенцію ООН проти корупції ратифікували понад 180 держав, а в 140 країнах вона вже набула чинності, перетворившись на основний міжнародний інструмент боротьби із корупцією.

Разом з тим, для системного осмислення проблем методології дослідження корупції як соціально-правового феномену важливим також є аналіз форм та типів корупційних проявів у суспільстві.

Так, найчастіше корупцію поділяють на корупцію низового рівня або бюрократичну корупцію (англійською мовою – *petty corruption*), наприклад, отримання дозволів, хабарі тощо, та корупцію високопосадовців (англійською мовою – *grand corruption*), наприклад, корупція під час проведення великих державних тендерів, недоброчесне голосування у Парламенті тощо [22, р.1-22].

Водночас, значного поширення набула класифікація запропонована М. Джонстоном, який об'єднав усі типи корупції у чотири головні: хабарництво, патронажна система, непотизм (дружба або кумівство) та кризова корупція [23, р.459-477].

Так, одним із найбільш поширених типів корупції вважається хабарництво, під яким розуміється заохочення або винагорода, запропонована або надана з метою отримання будь-якої комерційної, контрактної, нормативно-правової або особистої вигоди. Хабарі можуть мати різні форми, але зазвичай вони несуть в собі намір підкупу. Насамперед, це «послуга за послугою», від якої «виграють» обидві сторони. Хабарництво тісно пов'язане з функціонуванням «чорного» ринку, протизаконними фінансовими та майновими операціями, ухиленням від сплати податків, фальсифікацією фінансових документів тощо.

Серед типів корупції виділяється також так звана «патронажна система», що виникає здебільшого тоді, коли реалізація незаконних угод концентрується в руках обмеженої кількості осіб або організацій. Діячі, які контролюють патронажні системи намагаються монополізувати владу аж до встановлення повного контролю за діяльністю легітимного уряду.

Значного поширення набув такий тип корупції як «непотизм» (дружба або «кумівство»), що призводить до виникнення несправедливих великих поступок під час укладання угод, призначення родичів, друзів на важливі посади в системі державного управління, пільгової купівлі власності, доступу до твердих валют тощо. Зокрема, в Україні сформувався особливий тип непотизму – «кумівство», під яким розуміють перевагу у наданні грошових коштів або іншого майна, працевлаштування, пільг, послуг, нематеріальних активів наближеним особам, друзям, родичам, з якими посадовець пов'язаний через напівродинні стосунки (обряд хрещення дитини).

Під «кризовою корупцією» дослідниками розуміється робота великої кількості бізнесменів в умовах ризику, коли предметом купівлі-продажу стають рішення офіційних органів, результатом чого є великі політичні зрушення або зміна влади в країні (державні гарантії інвесторам, процес приватизації).

Слід зазначити, що специфічні умови, в яких функціонують вищезазнані загальні типи корупції, неминуче позначаються і на її проявах.

Водночас, у науковій літературі виділяються також й інші типи корупції: «захоплення держави», «лобізм», «політична корупція», «шахрайство», «зловживання владою або посадовим становищем», «розкрадання», «розтрату» тощо [24, с.10-12].

Зокрема, порівняно новим типом корупції вважається так зване «захоплення держави» (від англ. *state capture*). Цей термін був запропонований Світовим банком для позначення впливу приватних інтересів через закони й політику на державу.

Одним із «класичних» типів корупції є «лобіювання», «лобізм» (від англ. слова «*lobby*» – вестибюль, передпокій, кулуари), під яким розуміють будь-яку спробу індивідів чи груп інтересів вплинути на урядові рішення /законодавчі ініціативи. В оригінальному значенні поняття стосується зусиль щодо впливу на голосування законодавців, просуваючи інтереси у кулуарах, поза залом для голосувань [25]. Лобізм у якійсь формі притаманний будь-якій демократичній політичній системі, з тією різницею, що у США і деяких країнах Європи – це легалізована і зареєстрована

діяльність, а в інших країнах прихована, яка здійснюється таємно і вважається формою корупції.

Як окремий тип корупції частина дослідників розглядає «політичну корупцію», що передбачає поведінку виборних осіб, покликаних виконувати функції держави (наприклад, депутатів), які відходять від обов'язків та прав (інколи мандату) державної посади для того, щоб отримати особисту вигоду. Також до політичної корупції відносять фінансування виборчої кампанії, яке передбачає надання фінансових або інших ресурсів приватним особам чи партіям в обмін на відповідне ставлення тих, які перемагають на виборах; підкуп виборців і посадовців, залучених до виборчої кампанії (купівля голосів, роздавання гречки бабусям перед виборами); залучення державних посадовців для організації подій кампанії (наприклад, примушування всіх працівників державної агенції голосувати за певного кандидата), негласна витрата публічних коштів на потреби правлячої партії (наприклад, оплата виборчої кампанії за кошти держави, понад встановлені законом межі) або використання державних підприємств для надання ресурсів партії посадовця (наприклад, використання державних телеканалів) тощо [24, с.12].

Разом з тим, з'ясовуючи сутність феномену корупції, частина дослідників наголошує на діалектичному зв'язку корупції і влади, які є одночасно антагоністами і супутниками: влада породжує корупцію, без неї корупція як явище неможлива в принципі; корупція як соціальна корозія постійно «роз'їдає» державні структури; державна влада, у свою чергу, весь час прагне знищити корупцію. У такому двобої і відбувається співіснування зазначених явищ. Водночас жодна з них не може здобути повної перемоги, як і зазнати повної поразки, оскільки повне корумпування спільних відносин у сфері публічної влади означало б крах держави, а повне викоренення корумпованих зв'язків є неможливим, виходячи з соціальної сутності як корупції, так і влади. Вказана ситуація в якійсь мірі є парадоксальною по своїй суті, але це реальна дійсність, з якою потрібно рахуватися та брати до уваги при з'ясуванні сутності корупції [26, с.143].

Крім того, аналізуючи сутність феномену корупції низка науковців наголошує на існуванні універсальної кореляції взаємозв'язку явища корупції із бідністю суспільства. І то в оберненій пропорції: що вища корупція, то бідніше суспільство. Тому найкращий і найнадійніший спосіб боротьби з корупцією, на думку цих вчених, є підвищення рівня суспільного багатства. Водночас питання, що є причиною, а що наслідком – бідність провокує корупцію чи корупція пожирає суспільне багатство? – схоже на питання, що було першим: курка чи яйце? По суті, корупція є водночас і причиною, і наслідком суспільної бідності [27].

Разом з тим, окремі науковці наголошують на тому, що важкі економічні умови самі по собі автоматично не породжують жодних соціальних проблем, а бідність не є причиною правопорушень. Зростання рівня злочинності, на їх думку, відбувається внаслідок послаблення вимог моралі у суспільстві [26, с.140]. Адже, зазвичай, найбільш масштабні та суспільно небезпечні корупційні правопорушення здійснюються державними службовцями вищих категорій, заробітна плата та соціальні гарантії яких забезпечують їм безбідне життя [28].

На думку В.Д. Гвоздецького, у конкретних корупційних правопорушеннях, як у дзеркалі знаходить відображення психологія конкретних людей, а в корупції, як соціально-політичному явищі, відображається психологія соціальних груп і всього суспільства [29, с.24-25].

Окремі дослідники вважають, що корупційна модель поведінки має, певним чином, психологічне коріння, а корупція взагалі – психологічне походження. Вони

пояснюють психологічний характер походження корупції, зокрема, збереженням у традиціях різних країн звичаїв, які подібні до проявів корупції, але здебільшого використовуються в побуті і схвально сприймаються суспільством [30, с.1-2].

Існує також й інша морально-психологічна сторона корупції. Адже коли держава примушує своїх громадян поводитися нечесно, то це породжує нездорову систему і має негативний вплив на суспільство. Посадовій особі, яка, умовно кажучи, стоїть перед вибором: чесно виконати свій обов'язок чи зловживати службовим становищем – за умов панування правового нігілізму, соціальної нестабільності і невпевненості у своєму майбутньому, культивуванні психології користюлюбства, падіння моральності, відсутності чіткої ідеології державної служби, легше схилитися до корупційної форми поведінки. Суть запобігання корупційним правопорушенням має зводитись до того, що проблема такого вибору перед особою, уповноваженою на публічну службу, поставала якомога менше, а при її виникненні – така особа мала всі підстави розв'язати її на користь правомірної поведінки [26, с.140].

Не заперечуючи проти наявності психологічного коріння корупційної поведінки, В.Д. Гвоздецький зазначав, що особа, яка стає на шлях вчинення корупційних правопорушень, не є, так би мовити, скорумпованою від природи. Адже поведінка особи набуває корумпованих рис у процесі її власної соціалізації. Стане чи не стане особа на шлях вчинення корупційних правопорушень залежить не стільки від того, які традиції чи психологічні настанови увібрала від народження, а від того, в якій суспільній атмосфері вона виросла, який психологічний клімат панував навколо неї, в якій суспільній атмосфері вона росла, які поступки визнавались аморальними, а які з боку моралі заохочувались. Мова йде про суспільну свідомість, в якій фокусується надзвичайно багато аспектів суспільного життя, у тому числі відношення громадян до закону і їх реакція на корупційні правопорушення [26, с.140-141].

Слід зазначити, що для подолання корупції недостатньо лише піднесення економіки, зміцнення контрольних органів та створення інших антикорупційних інституцій, необхідна також політична воля влади, але не тільки, бо корупція може виявити себе як у владних структурах, так і в громадянському суспільстві. Головне завдання публічної влади – забезпечити законодавчу базу, яка відповідатиме міжнародним стандартам, посилити роль контролюючих органів. Для успішної боротьби з корупцією необхідно залучити вільні засоби масової інформації, які будуть інформувати про неї суспільство і виховувати у громадян нетерпимість до цього явища.

Як зазначалося вище, рівень корупції в країнах світу різний. Найбільш високий рівень корупції зазвичай спостерігається в країнах, що розвиваються, де відбуваються процеси трансформації суспільних відносин. Зокрема, А. Шляйфер і Р. Вішні пов'язували рівень корупції зі структурою державних інститутів і структурою політичного процесу. Особливо значущим це є для нових слабких урядів, що не контролюють свої органи, коли останні є недостатньо зрілими інститутами [31, с.95]. Основним джерелом корупції стає не жорсткість системи, а її невизначеність. На певному етапі суспільство характеризується слабкістю як правової бази, так і інститутів держави, що впливає із слабкості й нерозвиненості всієї адміністративної та політичної системи [32, с.50-51].

У період трансформації низький ступінь суспільної довіри до органів влади обумовлює неефективність державної політики в протидії поширенню корупції, тому нагальною є потреба в залученні інститутів громадянського суспільства до цього процесу. Громадянське суспільство має знання, необхідні для вирішення питання і зацікавлене у вирішенні проблеми, бо саме воно перш за все потерпає від корупції. Саме у суспільства є можливість виявляти, контролювати й попереджати прояви

корупції на низовому рівні [33].

По суті, корупція є негативним аспектом спроб налагодження взаємовідносин між публічною владою і громадянським суспільством. Корупцію неможливо подолати без готовності до цього владних структур. Вона почне зникати в той момент, коли «продавець» не зможе оплатити всі ризики «отримувача» хабара, коли розмір легальних доходів «отримувача» хабара буде встановлено настільки достатнім, що в нього не виникне бажання ризикувати своїм положенням заради незначної суми коштів. Важливим учасником протидії корупції є громадянське суспільство за умови усвідомлення ним шкідливості корупції і необхідності боротьби з цим явищем [33].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що корупція як соціально-правовий феномен виникла внаслідок розвитку соціуму ще на етапі становлення класового суспільства та виникнення держави і права, у зв'язку із виокремленням управлінських функцій в суспільстві, коли особа, наділена владними повноваженнями, отримала можливість розпоряджатися ресурсами та приймати рішення не в інтересах цього суспільства, а з огляду на свої особисті, корисливі потреби.

З часу появи феномену корупції людство розглядало її як соціальне зло, що пожирає правові, політичні, економічні, моральні та психологічні устої суспільства. Все це зумовило необхідність боротьби з цим соціальним явищем та запровадження відповідних механізмів, спрямованих на обмеження проявів зловживання владними повноваженнями.

За своєю суттю корупція є складним та багатоаспектним (правовим, економічним, політичним, морально-психологічним) соціальним явищем, що змінюється та вдосконалюється разом із розвитком суспільства та держави, набуваючи певних специфічних рис, обумовлених культурно-історичною генезою конкретного державного утворення. При цьому її антисоціальна сутність та негативний вплив на розвиток суспільства залишаються незмінними.

Корупція супроводжує людство упродовж всієї історії та є притаманною усім без винятку державам. Відмінність держав полягає не у наявності чи відсутності корупції як такої, а в її масштабах, характері корупційних проявів, впливу корупції на правові, політичні, економічні, моральні, психологічні та інші соціальні процеси. Корупцію не можливо викоринити, її можна тільки обмежити. Дієвими механізмами обмеження корупції слід вважати релігію, мораль, етику, громадянське суспільство, державу, суди тощо. Водночас досягти успіхів у боротьбі із корупцією без волі на те самої влади, а також зусиль громадянського суспільства неможливо. В цьому контексті провідну роль у подоланні корупції може відіграти інститут глави держави.

Отже, методологія дослідження корупції як соціально-правового феномену потребує фундаментального осмислення цього явища крізь призму усвідомлення його багатогранності та динамічності, розуміння необхідності об'єднання зусиль інститутів державної влади та громадянського суспільства у боротьбі із корупційними проявами. Водночас системне вивчення цього соціально-правового явища вимагає від дослідників використання міждисциплінарного підходу, коли методологічний апарат соціологічної, політичної, економічної та інших суспільних наук дозволить категоріально збагатити юридичну науку у процесі осмислення феномену корупції.

Перспективи подальших розвідок. Викладений у статті матеріал може стати основою для подальших наукових досліджень соціально-правового феномену корупції.

Список використаної літератури

1. Індекс корупції CPI-2015 [Електронний ресурс] // Transparency International. Ukraine. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi->

2015/ ; Indeks koruptsii CPI-2015 [Elektronnyi resurs] // Transparency International. Ukraine. – Rezhym dostupu: <http://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2015/>

2. Цицерон Марк Туллий. Диалоги / Цицерон; Изд. подгот. И.Н. Веселовский и др.; (Пер. В.О. Горенштейн). – М.: Науч.-изд. центр «Ладомир»: Наука, 1994. – 222 с. ; Tsitseron Mark Tulliy. Dialogi / Tsitseron; Izd. podgot. I.N. Veselovskiy i dr.; (Per. V.O. Gorenshteyn). – М.: Nauch.-izd. tsentr «Ladomir»: Nauka, 1994. – 222 s.

3. Запобігання та протидія корупції: навчальний посібник / А.М. Михненко, О.В. Руснак, А.М. Мудров, С.О. Кравченко та ін.; за ред. А.М. Михненка. – К.: НАДУ, 2012. – 529 с. ; Zapobihannia ta protydiia koruptsii: navchalnyi posibnyk / А.М. Mykhnenko, О.В. Rusnak, А.М. Mudrov, S.O. Kravchenko ta in.; za red. А.М. Mykhnenka. – К.: NADU, 2012. – 529 s.

4. Камлик М.І. Корупція в Україні / М.І. Камлик, Є.В. Невмержицький. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 187 с. ; Kamlyk M.I. Koruptsiia v Ukraini / M.I. Kamlyk, Ye.V. Nevmerzhytskyi. – К.: Tovarystvo «Znannia», KOO, 1998. – 187 s.

5. Соловійов В.М. Історична генеза корупції // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – Вип.5(8). – С.22-26 ; Soloviov V.M. Istorychna heneza koruptsii // Naukovi zapysky instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2011. – Vyp.5(8). – S.22-26.

6. Костенко В. Історико-правове дослідження розвитку корупційних дій у владі та суспільстві [Електронний ресурс] // Віче. – 2012. – травень. – №10.– Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3125/> ; Kostenko V. Istoryko-pravove doslidzhennia rozvytku koruptsiinykh dii u vladi ta suspilstvi [Elektronnyi resurs] // Viche. – 2012. – traven. – №10.– Rezhym dostupu: <http://www.viche.info/journal/3125/>

7. Геродот. История. Книга пятая: Терпсихора, глава 25 [Електронний ресурс] / Геродот. – Режим доступу: <http://www.vehi.net/istoriya/grecia/gerodot/05.html> ; Herodot. Ystoryia. Knyha piataia: Terpsykhora, hlava 25 [Elektronnyi resurs] / Herodot. – Rezhym dostupu: <http://www.vehi.net/istoriya/grecia/gerodot/05.html> Концепція боротьби з корупцією на 1998–2005 роки: Указ Президента України від 24 квітня 1998 р. №367/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/367/98/print1486823710640167>

8. Політична корупція перехідної доби / За ред. С. Коткіна та А. Шайо; пер. з англ. Т. Гарастович, С. Гарастович. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2004. – 440 с. ; Politychna koruptsiia perekhidnoi doby / Za red. S. Kotkina ta A. Shaio; per. z anhл. T. Harastovych, S. Harastovych. – К.: Vydavnytstvo «K.I.S.», 2004. – 440 s.

9. Великий тлумачний словник сучасної мови / [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: ВТФ Перун, 2003. – 1736 с. ; Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi movy / [Uklad. i holov. red. V.T. Busel]. – К.: VTF Perun, 2003. – 1736 s.

10. Encyclopedia Britannica [Electronic resourc]. – Access mode: www.britannica.com/topic/corruption-law

11. Black H. Black's Law Dictionary [Electronic resourc]. – Access mode: <http://thelawdictionary.org/corruption/>

12. Українська Радянська Енциклопедія [Електронний ресурс] / Ред. М.П. Бажан, О.І. Білецький, І.К. Білодід, В.Г. Бондарчук, П.А. Власюк та ін. – Т.7. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1962. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/19260921/ure/koruptsiya> ; Ukrainaska Radianska Entsyklopediia [Elektronnyi resurs] / Red. M.P. Bazhan, O.I. Biletskyi, I.K. Bilodid, V.H. Bondarchuk, P.A. Vlasiuk ta in. – Т.7. – К.: Hol. red. URE, 1962. – Rezhym dostupu: <http://leksika.com.ua/19260921/ure/koruptsiya>

13. Юридичний словник / [За ред. Бабій Б.М., Бурчак Ф.Г., Корецький В.М., Цветкова В.В.]. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1983. – 871 с. ; Iurydychnyi slovnyk / [Za red. Babii V.M., Burchak F.H., Koretskyi V.M., Tsvietkova V.V.]. – К.: Hol. red. URE, 1983. – 871 s.
14. Юридична енциклопедія: В 6т. [Електронний ресурс] / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т.3. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/16070321/legal/koruptsiya> ; Iurydychna entsyklopediia: V 6t. [Elektronnyi resurs] / Redkol.: Yu.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. – Т.3. – К.: «Укр. entsykl.», 1998. – Rezhym dostupu: <http://leksika.com.ua/16070321/legal/koruptsiya>
15. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 №1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print1434646862444038> ; Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 №1700-VII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print1434646862444038>
16. Мельник М.І. Антикорупційне законодавство України: досвід застосування та проблеми вдосконалення / М.І. Мельник // Юридична Україна. – 2003. – № 6. – С. 64-69. ; Melnyk M.I. Antykoruptsiine zakonodavstvo Ukrainy: dosvid zastosuvannia ta problemy vdoskonalennia / M.I. Melnyk // Yurydychna Ukraina. – 2003. – № 6. – S. 64-69.
17. Ткаченко О.В. До питання про визначення поняття «корупція» / О.В. Ткаченко // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2. – С.191-194. ; Tkachenko O.V. Do pytannia pro vyznachennia poniattia «koruptsiia» / O.V. Tkachenko // Universytetski naukovi zapysky. – 2006. – № 2. – S. 191-194.
18. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / Упоряд. Камлик М.І. та [ін.] – К.: Школяр, 1999. – 480 с. ; Mizhnarodni pravovi akty ta zakonodavstvo okremykh krain pro koruptsiuu / Uporiad. Kamlyk M.I. ta [in.] – К.: Shkoliar, 1999. – 480 s.
19. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / Керівник авт. кол. І.О. Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с. ; Koruptsiia: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia / Kerivnyk avt. kol. I.O. Revak. – Lviv: LvDUVS, 2011. – 220 s.
20. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print1486823710640167 ; Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print1486823710640167
21. Tirole J.A. Theory of Collective Reputations (with Applications to the Persistence of Corruption 16 and to Firm Quality) / J.A. Tirole //The Review of Economic Studies. – 1996. – Vol.63, №1. – P.1-22.
22. Johnston M. The Political Consequences of Corruption: A Reassessment / M. Johnston // Comparative Politics. – 1986. – Vol.18, №4. – P.459-477.
23. Антикорупційний урок (Короткий навчальний посібник). – К. Програма розвитку ООН в Україні, 2016. – 24 с. ; Antykoruptsiinyi urok (Korotkyi navchalnyi posibnyk). – К. Prohrama rozvytku OON v Ukraini, 2016. – 24 s.
24. Encyclopedia Britannica [Electronic resourc]. – Access mode: www.britannica.com/topic/lobbying
25. Гвоздецький В.Д. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище // Актуальні проблеми держави і права. – Вип.63. – Одеса: Юридична література, 2012. – С.139-145.; Hvozdettskyi V.D. Koruptsiia yak sotsialne, psykhologichne i moralne yavyshche // Aktualni problemy derzhavy i prava. – Vyp.63. – Odesa: Yurydychna literatura, 2012. – S.139-145.

26. Грицак Я. Корупція: короткі історичні нотатки [Електронний ресурс] // Критика: міжнародний огляд книжок та ідей. – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/articles/koruptsiya-korotki-istorychni-notatky> ; Hrytsak Ya. Koruptsiia: korotki istorychni notatky [Elektronnyi resurs] // Krytyka: mizhnarodnyi ohliad knyzhok ta idei. – Rezhym dostupu: <https://krytyka.com/ua/articles/koruptsiya-korotki-istorychni-notatky>

27. Молдован Е.С. Напрями запобігання та протидії корупції на державній службі: морально-ідеологічний аспект [Електронний ресурс] / Е.С. Молдован // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – №2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/2010_2/txts/10mesmia.pdf. ; Moldovan E.S. Napriamy zapobihannia ta protydii koruptsii na derzhavnii sluzhbi: moralno-ideolohichni aspekt [Elektronnyi resurs] / E.S. Moldovan // Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka. – 2010. – №2. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/2010_2/txts/10mesmia.pdf.

28. Гвоздецький В.Д. Правові, економічні та духовні засади протидії корупції / В.Д. Гвоздецький // Міліція України. – 2011. – №3-4. / [Науково-практичний збірник «Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених»] №100. – С.24-25. ; Hvozdet'skyi V.D. Pravovi, ekonomichni ta dukhovni zasady protydii koruptsii / V.D. Hvozdet'skyi // Militsiia Ukrainy. – 2011. – №3-4. / [Naukovo-praktychnyi zbirnyk «Aktualni problemy yurydychnykh nauk u doslidzhenniakh uchenykh»] №100. – S.24-25.

29. Зелинский А.Ф. Криминальная психология / А.Ф. Зелинский. – К.: Юринком Интер, 1999. – 240 с. ; Zelinskiy A.F. Kriminalnaya psikhologiya / A.F. Zelinskiy. – K.: Yurinkom Inter, 1999. – 240 s.

30. Быстрова А.С. Феномен коррупции: некоторые исследовательские подходы / А.С. Быстрова, М.В. Сильвестрос // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Т. III. – №1. – С.83-101. ; Bystrova A.S. Fenomen korruptsii: nekotorye issledovatelskie podkhody / A.S. Bystrova, M.V. Silvestros // Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii. – 2000. – Т. III. – №1. – S.83-101.

31. Основы борьбы с коррупцией (системы общегосударственной этики поведения) / [Науч. ред. С.В. Максимов и др.] – М.: Спарк, 2000. ; Osnovy borby s korruptsией (sistemy obshchegosudarstvennoy etiki povedeniya) / [Nauch. red. S.V. Maksimov m dr.] – M.: Spark, 2000.

32. Бельська Т. Корупція як фактор негативного впливу на взаємовідносини органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Т. Бельська. – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Belska.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Belska.pdf) ; Bielska T. Koruptsiia yak faktor nehatyvnoho vplyvu na vzaemovidnosyny orhaniv publichnoi vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva [Elektronnyi resurs] / T. Bielska. – Rezhym dostupu: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Belska.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Belska.pdf)

Стаття надійшла до редакції 16.11.2016 р.

M. S. Plastun

CORRUPTION AS A SOCIAL AND LEGAL PHENOMENON: ON RESEARCH METHODOLOGY

The questions of research methodology corruption as a social and legal phenomenon. It was found that corruption is a multifaceted and dynamic socio-legal phenomenon, which is caused by economic, political, cultural, moral, psychological and other factors. The necessity of a systematic study of the phenomenon of corruption.

Key words: *research methodology, the phenomenon of corruption, socio-legal phenomenon, economic, political, cultural, moral and psychological factors.*